

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA HISSIYOT VA EMOTSIYALARNING SHAKLLANISHI

Termiz davlat universiteti
psixologiya yo'nalishi 3-bosqich talabasi
Ahmedova Ruxshona Shodi qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiyot va emotsiyalar shakllanishining psixologik mohiyati nazariy jihatdan yoritib beriladi. Emotsiya va hissiyot tushunchalarining ilmiy talqinlari, ularning bolalar xulq-atvoriga, psixikasiga ta'siri psixologik nazariyalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, hissiyot va emotsiyalar bola rivojlanishi va kelgusi o'quv faoliyatiga bog'liqligi ilmiy manbalar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: emotsional holat, hissiyot, emotsiogen vaziyatlar, stress, motiv, ehtiyoj, affektiv reaksiya.

KIRISH. Zamonaviy psixologiya fanida bolalarda hissiy emotsional holatlarni o'rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki bolaning emotsional holatlari uning xulq-atvori, o'quv faoliyati, ijtimoiy munosabatlarga kirishish hamda kelajakda shaxs bo'lib shakllanish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bola turli hayotiy vaziyatlarga nisbatan o'ziga xos emotsional munosabat bildiradi va bu holatlar uning ichki psixik dunyosini aks ettiradi. Masalan: shirinlik xohlayotgan bola yig'lash yoki xarxasha qilish orqali o'z maqsadiga erishadi. Buning oqibatida bolada noto'g'ri emotsional hissiyotlar shakllanadi. Natijada bola xulq-atvorida o'zgarishlar kuzatiladi.

Emotsiyalar bolalar hattoki kattalar faoliyatining ham ajralmas qismi bo'lib, ular ehtiyojlar, motivlar va tashqi muhit bilan o'zaro bog'liq holda namoyon bo'ladi. Hissiy va emotsional holatlar psixologik adabiyotlarda chuqur tahlil qilingan. Emotsional holatlarni psixologik tahlil qilish orqali bolalarda xulq-atvorning shakllanish sabablarini, ularda kechadigan tashqi va ichki kechinmalarni nazariy jihatdan asoslash mumkin bo'ladi. Shu bois mazkur maqolada bolalar emotsional holatlarining mohiyati, ularning psixologik xususiyatlari, ularda kechadigan hissiy holatlar nazariy asoslar bilan yoritib beriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili . Hissiy emotsional holatlar birinchi marta Aristotel va Platon kabi yunon faylasuflari asarlarida ko'rilgan. XIX –XX asrlarda zamonaviy psixologiyada bolalar va kattalardagi emotsional holatlar hissiyotlar o'rganib, chuqur tahlil qilib chiqilgan.

Emotsiyalar va hissiyotlar maktabgacha yosh davrida yetakchi bo'lgan faoliyat turi o'yinda juda intensiv rivojlanadi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalar uchun nafaqat yetakchi, balki xilma xil kechinmalarga boy faoliyat

turidir .

Emotsiyalar va hissiyotlar bola faoliyati kechadigan ijtimoiy psixologik vaziyat bilan bog'liq. Emotsiogen vaziyatlar, ya'ni kuchli kechinmalarni uyg'otuvchi vaziyatlar yangiligi, g'ayrioddiylik bilan ajralib turadi. Bola kattalarga nisbatan ancha ko'p emotsiyalarni boshdan kechiradi. Buning sababi shundaki, bolaning hayot tajribasi hali kam bo'lganligi uchun ko'p narsa unga g'aroyib va yangi bo'lib ko'rinadi

Bolalar psixikasini psixoanaliz va o'yin texnikasi yordamida o'rganish ularning emotsional sohasi haqidagi tasavvurlarni kengaytirdi. Bolalar psixoanalitiki Dj.Boulbi bolalarning emotsional rivojlanishiga e'tibor qaratdi. Uning “ Bog'lanib qolish” nazariyasi zamonaviy biologik va psixologik ma'lumotlar hamda rivojlanishning an'anaviy psixoanalitik tasavvurlarini birlashtirishga asoslangan. Boulbining asosiy g'oyasi shundan iboratki ona bolaga nafaqat ehtiyojlarni qondirish balki,emotsional bog'liqlik uchun ham ahamiyat kasb etadi.Emotsional himoyalangan bolaning sog'lom psixik tarqqiyot yo'llari ochiq bo'ladi. Ona bilan bola orasidagi emotsional bog'lanishning buzilishi psixik kasalliklar va shaxsiy muammolarning vujudga kelish xavfini oshiradi (masalan, depressiv holatlar). Boulbining g'oyalari hayotga tatbiq etilib, 1950-yillardan kichik bolalarni kasalxonalarda onasidan ajratmaslik haqida qaror qabul qilinib, amalda joriy etildi.

Diffisil bolalar emotsional sohasi xususiyatlari esa L.V.Nazirova ishlarida ko'rinadi. Uning fikricha, kattalar tomonidan qo'llaniladigan nohaq jazolash, hujum, ayblovdifffisil bolada salbiy affektiv kechinmalarni vujudga keltiradi. Bu holatning doimiy takrorlanishi aqliy faoliyat jarayonidagi buzilishni determinatsiyalovchi emotsional zo'riqish va xavotirlilikni keltirib chiqaradi. Yuqori xavotirlanish nerv tizimi ishini susaytirib, fikrlash faoliyati samaradorligining pasayishiga sabab bo'ladi. Undan tashqari L.V.Nazirova diffisil bolalarda xavotirlanishning yuqori ko'rsatkichlari, salbiy hissiy kechinmalar, himoyasizlik, o'z-o'ziga ishonchsizlik, adovat hislari mavjud bo'lishini ta'kidlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha yosh davrida o'ziga-o'zi baho berish emotsional xarakterga ega bo'ladi. Bolaning boshqalarga beradigan bahosi ham shunday xususiyatga ega bo'ladi. Bola uni o'rab turgan kattalardan qaysi biriga ishonch his etsa, mehri tovlansa o'sha kishiga ijobiy baho beradi. Katta bog'cha yoshidagi bolalar ularni o'rab turgan kattalarning ichki olamiga baho berishga harakat qiladilar.

Bu davrda bolalar asosan situativ emotsiyalari va xohish-istaklari ta'sirida harakat qiladilar, biror harakatni bajara turib ular nima uchun shunday qilayotganliklarini to'liq tushunmaydilar va tushuntira olmaydilar.

Emotsiya va hissiyotlar ham voqelikni aks ettirishning o'ziga xos shakli.

U bolaning atrof olamga bo'lgan munosabati, biror-bir ehtiyojning qondirilishi yoki qondirilmaslgi tufayli vujudga keluvchi ichki kechinmalarida namoyon bo'ladi.

Emotsiya va hissiyotlar rivojlanishining quyidagi umumiy yo'nalishlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

a) bola hayotiy vaziyatining o'zgarishiga bog'liq ravishda emotsional holatlarning shakllanishi;

b) emotsiyalar asosida oliy hissiyotlarning shakllanishi;

d) emotsiya va hissiyotlarning shaxsiy tuzilmalar orasida yangi tuzilma sifatida shakllanib borishi.

Ijobiy emotsiyalar maktabgacha yoshdagi bolaning psixik va jismoniy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq V.A. Suxomlinskiy ta'kidlaganidek, agar bola shodlikni mehnatsiz, ruhiy kuchlarini ishga solmay qo'lga kiritaversa, ertami kechmi uning yuragj bir parcha "muz" ga aylanib qolishi mumkin. Unda sovuqqonlik paydo bo'lishi mumkin.

Bola emotsiyalarining rivojlanishi muayyan ijtimoiy vaziyatlar bilan bog'liq. Bolaning vaziyatni tushunish, vaziyat va undagi o'zgarishlarni boshdan kechirish muayyan emotsional holatni hosil qiladi.

Bola uchun odatiy bo'lgan vaziyatlarning buzilishiga bola hayot tarzi, kun tartibining o'zgarishi sabab bo'lishi mumkin. Bu esa ba'zida stress holatini yuzaga keltiradi. A.I. Mishkis va L.G. Golubevaning ma'lumotlariga ko'ra, bolalar yangi sharoitlarga moslashishi uchun 2 oy talab qilinadi.

Odatiy vaziyatning buzilishi affektiv reaksiyalar shuningdek, qo'rquvni keltirib chiqishi mumkin. Affekt (qisqa muddatli, jo'shqin kechadigan salbiy emotsional reaksiya) bosh miya po'stlog'i boshqaruv funksiyasining sustligi natijasi bo'lishi ham mumkin. Bolalardagi o'zgarish tormozlanishdan ustun kelishi mumkin.

Bola ijobiy emotsiyalarning jo'shqin ifodalanishini tormozlay olmasligi tufayli qarama-qarshi (salbiy) emotsiyalar paydo bo'lishi mumkin. Masalan, jo'shqin xursandchilik ko'pincha yig'i va ko'z yoshi bilan tugaydi.

Maktabgacha yoshdagi bola faoliyatining vaqt stukturasi emotsiyalarning tutgan o'rniga asta-sekin o'zgarib boradi: dastlabki bosqichlarda kechinmalar erishilgan natijaning emotsional bahosi sifatida yuzaga kelsa, keyingi bosqichlarda harakatlarni bajarish uchun oldindan emotsional sezish shaklida vujudga keladi.

L.Z. Neverovich o'tkazgan tajribada 4-6 yoshli bolalar ma'lum ketma-ketlikda 19 ta aylanachani terib chiqib piramidalar yasashi kerak edi. Bolalar vazifani nafaqat ishning ahamiyati ularga tushuntirilganda (piramida o'yin o'ynash uchun kerakligi tushuntirilganda), shu bilan birga vaziyatni oldindan emotsional sezish hosil qilinganda yaxshi bajarishgan.

A.V.Zaporojes yozganidek, bola rivojlanib borar ekan, affektiv va bilish jarayonlari o'zaro aloqaga kirishadi hamda odamlarga xos hissiyotlarning bir butun funktsional tizimini hosil qiladi. Bu tizim sube'ktga o'z xatti-harakatlarining oqibatlarini nafaqat oldindan ko'ra bilish, balki ayni vaqtda his eta olish va shu tariqa faoliyatning murakkab shakllarini adekvat emotsional boshqarish imkonini beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar emotsiya va hissiyotlarning rivojlanishi bir qator shartlar bilan bog'liq. M.I.Lisinining tadqiqotlari ko'rsatishicha, emotsiya va hissiyotlar bolaning kattalar va tengdoshlari bilan bo'lgan muloqoti jarayonida shakllanadi.

Oiladagi noto'g'ri munosabatlar ba'zida bir tomonlama affektiv bog'liqlikni yuzaga keltiradi. Bola kuchli salbiy kechinmalarni his qilishi mumkin. M.M.Koltsova va V.S.Muxinaning tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, bolada ota-onaga nisbatan rashkning namoyon bo'lishi oilada yangi farzand tug'ilishi bilan bog'liq bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Emotsiya va hissiyotlar rivojlanishi boshqa bilish jarayonlar, ayniqsa, nutqning rivojlanishi bilan bog'liq. Nutq yordamida bola o'z hissiyotlari va emotsiyalarini anglaydi va boshqaradi. Nutq orqali bolalar nafaqat biror narsaga ehtiyoj sezayotganlarini bildiradilar, balki ma'lum bir tarzda o'z kechinmalarini ifodalaydilar.

Vaziyatga ko'ra bolaning hissiyot va emotsiyalari ham ijobiy (muhabbat, xursandchilik), ham salbiy (jahol, nafrat) bo'lishi mumkin. Agar bola ehtiyojlarini qondira olish imkoniyatiga ega bo'lsa ijobiy kechinmalar (stenik kechinmalar) hosil bo'ladi. Bordi-yu, vujudga kelgan vaziyatda bola o'z ehtiyojlarini qondirish imkoniyatiga ega bo'lmasa, salbiy (astenik) emotsional kechinmalar paydo bo'ladi. Umuman olganda, bolalar hayotiy vaziyatlarga optimistik munosabatda bo'ladilar, ularga tetik, hayotdan mamnunlik kayfiyati xos.

Emotsiya va hissiyotlar boshqaruv funktsiyasini bajarib, bolaning xulq-atvorini qayta qurishga yordam beradi. Emotsional kechinmalar, xatti-harakatlarni qo'llab-quvvatlaydi, yo'naltiradi yoki tormozlaydi. Bolaning xulq-atvorini o'zgartirishga qaratilgan kattalarning ta'sirlari va talablari bola tomonidan emotsional qabul qilinsa, bola harakatlarining undovchisi bo'lib xizmat qiladi va emotsional javobni uyg'otadi.

Emotsiya va hissiyotlarning ontogenezdagi rivojlanish qonuniyatlarini, shuningdek, shartlari va yosh xususiyatlarini hisobga olish bolalarda maktabga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish imkonini beradi. Maktabga psixologik tayyorgarlikning asosiy komponentlaridan biri emotsional tayyorgarlikdir. Bu tayyorgarlik nafaqat maktabda ta'lim boshlashni xursandchilik bilan kutib olish, balki shu bilan birga oliy hissiyotlarning ancha rivojlangan bo'lishi, bola

shaxsining emotsional xususiyatlari shakllangan bo‘lishini taqozo qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. ” Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya” Z.T. Nishanova N.G.Kamilova Toshkent 2018.
2. ”Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi” Z.Nishanova, G.Alimova Toshkent 2006.
3. ”Ontogenez psixologiyasi” Ergash G‘oziev Toshkent 2020.
4. ”Pedagogika va psixologiya” X.J.Xudoyqulov Toshkent 2010.
5. “Maktabgacha pedagogika” Sh.Sodiqova Toshkent 2013.